

Osmanlı İstihbarat Ağını Besleyen Bilgi Kanalları (Kuruluştan II. Abdülhamid Devrine Kadar)

Ahmet Yüksel*

Giriş

İstihbarat Kavramı Üzerine

İstihbarat; Arapça haber ve bilgi alma anlamına gelen “istihbar etme” kelimesinin çoğuludur. İngilizcede istihbaratın karşılığı olan “intelligence” kelimesi ise akıl, zekâ, anlayış, haber ve bilgi anlamlarını içermektedir.¹ Gizli istihbaratın tarihi, herhalde insanoğlunun “*devlet mefshûmuyla tamıştığı tarih*” kadar eskidir. Gerek İslâm coğrafyasında gerekse diğer coğrafyalarda kurulan bütün devletler istihbarata önem vermişlerdir.² Bir İngiliz istihbaratçısı olan M. Herman’a göre istihbaratçılık dünyanın en eski mesleklerinden birisidir ve akılcılığı temsil eder.³ En eski devirlerden itibaren iktidar, sömürü ve güç savaşlarında haber alma, yalan haber yayıp karşı gücü yanlış yönlendirme yöntemini hep uygulamıştır. O günden itibaren istihbarat da sürekli bir gelişim içerisinde olmuştur. Önceleri daha çok askerî sahada yoğunlaşan istihbarat faaliyetleri, ticaret burjuvazisinin oluşması ve meta dolaşımının ulusal sınırları aşmasından sonra siyasal ve ekonomik sahayı da kapsayacak şekilde hem nitelik hem de boyut değiştirerek bir meslek halini almıştır.⁴

A- Osmanlılarda İstihbaratın Tarihçesine Kısa Bir Bakış

Alabildiğine geniş bir coğrafya ve zamana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nu yönetenler daha ilk devirlerden itibaren istihbarattan istifade etmişlerdir.

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE, ahmetarih@hotmail.com ORCID: 0000-0001-5353-1989

1 Ümit Özdağ, “Stratejik İstihbarat”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C 8, S. 2, Ankara 2002, s. 109-110.

2 Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafıyye Teşkilatı ve Journaller”, *Türkler*, C XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 940.

3 Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, 2003, p. 116, 138.

4 Erdal Şimşek, *Türkiye’de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004, s. 11.

Başlangıçta, Osmanlılarda daha ziyade düşmanların askerî hazırlıklarından ve komşuların durumundan haberdar olmak esası üzerine bina edilmiş bir istihbarat ağının ilerleyen süreç içerisinde ve şartların bir zorlaması olarak ülke içinde ve dışındaki tüm gelişmeleri öğrenmek arzusuyla alabildiğine genişletildiği görülmektedir. Bu genişleme istihbarat ağı içerisinde faaliyet gösteren bilgi kanalları için de geçerli olmuş, farklı dinî ve etnik kökene mensup kimseler birer istihbarat elemanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmişlerdir.

Karlofça Antlaşması (1699) Osmanlılar açısından birçok sahada olduğu gibi istihbarat faaliyetleri için de bir farklılaşmayı ve çok yönlülüğü beraberinde getirmiştir. Çünkü Osmanlı, Karlofça'yla sadece toprak değil, Avrupa'ya karşı diplomatik üstünlüğü de yitirmişti.⁵ Girişilecek her savaştan evvel durumun güçlü devletlere bildirilmesi bunun en açık kanıtıdır. B. Lewis de Karlofça'yla beraber Osmanlıların “orta ve doğu Avrupa komşularının tehdidinden korunmak için batı Avrupa'ya yönelmiş ve ilk kez batı Avrupa'yla yakın ilişkiye girmiş”⁶ olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerin seyrine yön verebilmek ise gelişmeleri yakından takip edip gerekli hamleleri zamanında yapma fırsatı sağlayacak sağlam bir istihbarat ağına sahip olmakla mümkündür. I. Abdülhamid devrinde (1774-1789) ortaya çıkıp, III. Selim zamanında (1789-1807) artarak devam eden “zamanın ve şartların bir lüzumu olmanın yanında becerikli yöneticilerin gayretleriyle başlayan istihbarat çalışmalarının diplomatik sahaya daha fazla kayması, belirli bir süreklilik kazanması ve merkezden idare edilmesi yönündeki gelişmeler” bahsedilen durumun bir neticesidir.⁷ Bütün bu gayret ve gelişmelere rağmen Osmanlılarda istihbarat faaliyetleri 19. yüzyılın ortalarına dek teşkilattan uzak bir şekilde yürütülmüştür. Ancak Tanzimat'ın arifesine gelindiğinde hem klasik usullerle istihbarat faaliyetlerini yürütmenin güçlüğü anlaşılmış hem de dünya genelinde askerlik, ekonomi ve diplomasi sahalarında yaşanan değişimlere bağlı olarak maaşlı özel casuslar yetiştirip kullanmak çağın bir gereği halini almış olduğundan teşkilatlanma ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyaca yönelik ilk adımlar II. Mahmud devrinde (1808-1839) atılmıştır. H. İnalçık'ın tespiti olmak üzere, Nisan 1827 tarihinde Seraskerlik makamına getirilen Hüsrev Paşa, İstanbul'da II. Mahmud'un yeniliklerine karşı oluşan veya oluşması muhtemel muhalif hareketleri tespit edip sindirmek amacıyla bir iç casusluk şebekesi kurmuştur.⁸ Öte yandan, Paul

5 Thomas Naff, “The Ottoman Empire and the European States System”, *The Expansion of International Society*, Ed. Hedley Bull ve Adam Watson, Clarendon Press, Oxford 1984, p. 150.

6 Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'ya Keşfi*, Çev. İhsan Duru, İstanbul 2000, s. 290.

7 *BOA, C.HR, 159/7923*; 14 Cemaziyelahir 1213/23 Kasım 1798.

8 Halil İnalçık, “Mehmed Hüsrev Paşa”, *MEB.İA*, C V/1, Eskişehir 1997, s. 613.

Fesch'in Fransızca olarak kaleme aldığı “*Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*” isimli eserinde işaret ettiği bir risaleden hareketle hemen bütün araştırmacılar İstanbul'daki ilk gizli polis teşkilatının Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) kurulmuş olduğu noktasında birleşirler.⁹ Ancak bu teşkilatın, daha ziyade tanınmış paşa, diplomat yahut finans çevrelerinin özel hayatlarını izlemekten öte bir faaliyet yürütmediğinden ve o şekilde edinilen bilgilerin de siyâsî amaçlarla kullanılmış olmasından ötürü kapatıldığı, 1863 senesine, yani Abdülaziz devrine (1861-1876) gelindiğinde ise yeniden açıldığı ifade edilmiştir.¹⁰

B- Osmanlı İstihbarat Ağını Besleyen Bilgi Kanalları

1- Casuslar

Casuslar, kuruluş devrinden itibaren Osmanlı istihbaratının en fazla istifade edilen ve çok yönlü faaliyet gösteren elemanları olmuşlardır. Diğer bilgi kanalları genellikle belirli bir sahada, özellikle de kendilerine başvurulduğu sürece mülkî ve askerî idareciler için bilgi sağlamışken casuslar gerek harp sahasında gerekse iç ve dış politikanın oluşum ve uygulanmasında kullanılan istihbarat elemanları durumunda olmuşlardır. Devletin resmî istihbarat personeli olmaları da onların ayırt edici bir diğer özelliğidir. Dolayısıyla aşağıda temas edilecek çoğu bilgi kanalı gibi dolaylı yoldan değil, bizzat merkezî idarenin yönlendirmesiyle faaliyet göstermişlerdir. Zaten kuruluş yıllarından itibaren sınır idarecilerinden veya diğer yerel temsilcilerden yürütecekleri istihbarat çalışmalarında ağırlıklı olarak casuslardan istifade etmeleri istenilmiştir.¹¹

Osmanlı casuslarının etnik ve dinî mensubiyetlerine bakınca hemen her unsuru kapsayacak kadar bir çeşitlilikle karşılaşmak mümkündür. Bu, geniş sınırlar ve türlü milletlere sahip siyâsî bir mekanizma olmanın tabii bir neticesidir. Zaten Hz. Muhammed zamanından¹² itibaren İslâm devletlerinin gerektiğinde

9 Süleyman Kâni İrtəm, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999, s. 140.

10 Taner Timur, “Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?”, *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran 1984, s. 416-418; Beyhan, agm., s. 940; Abdülkadir Özcan, “Casus”, *DİA*, C VII, İstanbul 1993, s. 169; Suat Parlar, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, Mephisto Yay., İstanbul 2005, s. 17-18.

11 *BOA, A.DVN. MHM.d.*, 5, s. 245, *hüküm*: 27, 108, 260, 330, 436, 492, 724, 747, 815, 920, 933, 954, 1008, 1027, 1131, 1256, 1206, 1427, 1713, 1768; son hükmün tarihi: 15 Zilkâde 973/3 Haziran 1566; *BOA, A.DVN. MHM.d.*, 7, s. 16, *hüküm*: 1985, 15 Safer 976/9 Ağustos 1568; 10, s. 206, *hüküm*: 493, 17 Zilhicce 979/1 Mayıs 1572; 44, s. 198, *hüküm*: 421, 9 Cemaziyelahir 991/30 Haziran 1583; 52, s. 673, *hüküm*: 724, 21 Safer 992/4 Mart 1574.

12 Cengiz Kallek, “Casus”, *DİA*, C VII, İstanbul 1993, s. 164.

gayrimüslimleri casus olarak kullandıkları bilinmektedir. Osmanlılar zamanında gayrimüslimlerin istihbaratın önemli birer aktörü haline gelmeleri özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte ortaya çıkan bir gelişme olmuştur. İslâm olmayan toplumlarda dikkat çekmeden gezinebilmeleri ve yabancı dil bilgisine sahip olmaları bilhassa dışa dönük bilgi toplama çalışmalarında onların tercih edilme sebepleridir.¹³

Sağlıklı ve sürekli bir bilgi edinimini mümkün kılmak için Osmanlı casusları bazen umumî bir uygulama halini almış bazen de kendine özgü olan stratejilerden istifade edilerek hedef bölgeye sızdırılmışlardır. İstihbarat çalışmalarında en sık karşılaşılan stratejilerinden olan casusları başka bir görüntü ve hüviyete sokmak (tebdil) suretiyle hedef bölgeye sızdırmak Osmanlılar için de geçerlidir. Osmanlı casusları veya onların yönlendiricileri en çok ticaret bahanesini, dolayısıyla tüccar kılığını tercih etmişlerdir.¹⁴ Bundan başka hedef coğrafyadaki din görevlilerinin giysilerine bürünmek de başvurulan stratejilerden birisi olmuştur. Mesela, İstanbul'un fethi sırasında rahip görünümlü Müslüman casuslar vardı.¹⁵ 1584 senesinde Mustafa isimli bir Osmanlı casusu Korfu Adası'na rahip kıyafetiyle gidip gelmişti.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda casusların çalışma biçimleri¹⁷ en genel hatlarıyla yukarıda anlatıldığı gibidir. O düzenin uygulama sahasına aktarımına gelince, Osman Bey (1299-1326) zamanından itibaren casuslardan özellikle askerî sahada istifade edildiği görülmektedir. Osman Bey'in Koyunhisar (Bafeus-1302) Savaşı'nda Bizans kuvvetlerinin Yalova'da bulunduğunu casusları vasıtasıyla¹⁸ öğrenmesi, *Aratun* adındaki casusunun Ermenibeli'nde Bizans tarafından kurulan

13 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 203.

14 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 234/13046; 29 Zilhicce 1211/25 Haziran 1797; 952/40874; 29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817; 496/24368; 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821; 1133/45174; 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825; 1129/45042-H; 21 Rebiyülâhır 1241/3 Aralık 1825; 1060/43580; 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826; 348/19770-A; 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.

15 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, 1. Cilt 2. Kitap, İstanbul 2006, s. 415-416.

16 BOA, *A.DVN. MHM.d.*, 53, *hüküm*: 87, 15 Cemaziyelevvel 992/ 25 Mayıs 1584.

17 Osmanlı casuslarının aldıkları ücretler için bkz. Ahmet Yüksel, "Teşkilat-ı Mahsusa'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbaratın Mali Boyutu", *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 593-622.

18 Halil İnalçık, *Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı, Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 311.

pusuyu haber vermesi¹⁹ dikkat çekici misallerden bazılarıdır. Orhan Bey de Bizans tekfurları ile girilen mücadelelerde,²⁰ Çimpe Kalesi'nin fethinde (1356), yani Rumeli'ye geçiş aşamasında²¹ casuslardan istifade etmiştir. İbn Kemal'in (1468-1536) kayıtlarına bakılırsa, Orhan Bey istihbarat konusunda çok hassas davranmış, bir casusunu daima düşmanları arasında bulundurmıştır.²² I. Murad devrinde (1360-1389) Dimetoka Kalesi'nin Osmanlı sınırlarına dâhil olmasında önemli casusluk çalışmaları yürütülmüştü.²³ Kuruluş devrinin son sultanı olarak kabul edilen II. Murad zamanında cereyan eden Varna (1444)²⁴ ve II. Kosova (1448) savaşlarının²⁵ kazanılmasında casusların yadsınamaz bir katkısı olmuştur.

Beylikten imparatorluğa geçişin habercisi olan II. Mehmed zamanında girilen hemen her seferin öncesinde Osmanlı casusları faaliyettedir. Uzun Hasan ile süren mücadelelerde (1460-1461), Eflak (1462) ve Boğdan (1476/77) seferleri sırasında,²⁶ Macar Kralı üzerine girilen harekât (1466) esnasında²⁷ ve nihayet Kefe Kalesi'nin fethinde (1475)²⁸ casuslar kanalıyla düşman hakkında istihbarat toplanmıştı. Bir çağ kapatıp yenisini açan İstanbul'un fethinden evvel de Osmanlı casusları²⁹ sahnede idi. II. Bayezid devrinde (1481-1512) ise sınır boylarında

19 *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. H. Nihat Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 7.

20 Solak-Zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, C I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 30; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C I, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak.Yay., Ankara 1979, s. 71.

21 Mehmed Neşri, *Kûtüb-i Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, C I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1987, s. 175; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s. 19.

22 İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Atık Yay., Ankara 1991, s. 144.

23 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 27; Hadidi, *Tevârih-i Al-i Osman, (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991, s. 86.

24 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân* (İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtname), Yay. Haz. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978, s. 8-9, 10, 18, 44, 51, 52.

25 *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 130; Mehmed Neşri, *age.*, C II, s. 659; Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C XXII, S. 34, Ankara 2003, s. 24.

26 Kivâmî, *Fetihname*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007, s. 280-286, 420, 446.

27 Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 271-272.

28 Hadidi, *age.*, s. 299.

29 Evliya Çelebi, *age.*, s. 415-416.

görevli paşaların düşman veya komşular hakkında casuslar kanalıyla bilgi toplama faaliyetlerini sürdürdükleri arşiv vesikaları ve kroniklere yansımıştır.³⁰

Gerek yurtiçi gerekse yurtdışı istihbarat faaliyetlerine en fazla önem veren sultanlardan birisi olarak kabul edilen³¹ I. Selim (1512-1520) Çaldıran seferi (1514) sırasında Şah İsmail ve ordusu hakkında bilgi toplamak için casuslardan yararlanmış,³² hatta çok iyi işleyen bir casusluk şebekesi kurdu muştur.³³ O devirde Osmanlı casusları Mısır seferleri sırasında da (1516-1517) etkinliklerini sürdürmüşlerdir.³⁴

Osmanlı Klasik Çağ'ında casuslar sadece harpten evvel veya harp sırasında faaliyette olmamışlardır. Devletin resmî ideolojisine aykırı oluşumların neden olduğu hadiselerle bilhassa iç güvenliği tehdit eden isyan, eşkıyalık gibi uygunsuzluklar yahut aynı güvenlik açığını oluşturan taht mücadeleleri sırasında da casuslar olay mahallinde bulunmuşlardır. Şehzadeler arası saltanat çekişmelerinde casusluk kanalından daha çok istifade eden ve o sayede stratejisini daha iyi planlayan şehzade tahtın sahibi olmuştur. Nitekim Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra başlayan Fetret Devri'ni bitirerek Osmanlı tahtına oturan Çelebi Mehmed (1413-1421) diğer dört kardeşini casusları³⁵ kanalıyla sürekli takip etmişti. II. Bayezid ve kardeşi Cem Sultan arasındaki mücadelenin seyrine casuslarca yürütülen istihbarat faaliyetleri yön vermişti.³⁶ Şehzade Selim tahtı devralma aşamasında babası ve kardeşlerinin planlarını casuslar kanalıyla öğrenip, gerekli tedbirleri alarak amacına ulaşmıştı.³⁷

30 Hadidi, *age.*, s. 334-336.

31 Erdal İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C 8, S. 2, Ankara 2002, s. 236-237.

32 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 71-73; *T SMA. e, 756/45*, 23 Rebiyülahir 922/ 26 Haziran 1516; Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C IV, s. 195-196, 310-311.

33 Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîri Mehmed Paşa*, Konya 1994, s. 178-179; Şinasi Altundağ, "Selim I", *MEB. İA*, C X, Eskişehir 1997, s. 432.

34 Haydar Çelebi, *age.*, s. 98, 183, 192; Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C IV, s. 310-311; Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 155.

35 Münecimbaşı Ahmed Dede, *age.*, C I, s. 176; Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C II, s. 3-4; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C II, Sad. Ali Arslan, İstanbul 1979, s. 584-585.

36 *Bkz. T SMA. e, 745/38*, 1 Rebiyülahir 894/4 Mart 1489; *T SMA. e, 745/41*, 29 Recep 887/13 Eylül 1482; Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C III, s. 185; Münecimbaşı Ahmed Dede, *age.*, C II, s. 371.

37 *Lütfi Paşa ve T evârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001, s. 196; *Barbaros Hayreddin Paşanın Hatıraları (Gazavât-ı Hayreddin Paşa)*, C I, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 85-86.

I. Süleyman zamanına (1520-1566) gelindiğinde, imparatorluğun en geniş sınırlarına ve gücünün zirvesine ulaşmış olmasının doğurduğu gerekliliğin de tesiriyle Osmanlı istihbaratında bilginin türü ve toplanması bakımından önemli bir çeşitlenme yaşanmıştır. İstihbarat elemanlarının isimleriyle dinî ve etnik kimlikleri o çeşitlenmenin en açık göstergeleridir. Macar tarihçi Takats'a göre, I. Süleyman devrinde Osmanlıların Macarca, Çekçe, Almanca ve İtalyancayı mükemmel konuşan Yahudi casusları vardı.³⁸ O dönemde girilen hemen bütün askerî harekâtlar sırasında casuslardan yararlanılmıştı.³⁹ Seleflerine nazaran oldukça silik bir görüntü arz etmesine karşın II. Selim (1566-1574)⁴⁰ ile Sokullu Mehmed Paşa'nın ağırlığını hissettirdiği III. Murad (1574-1595) devirlerinde de⁴¹ benzer casusluk faaliyetleri yürütülmüştü. 16. yüzyılda⁴² yaşanan bu yoğunluk Osmanlı istihbaratına ilişkin yerli ve yabancı araştırmacıların önemli tespitlerini de beraberinde getirmiştir. Mesela, G. Ágoston, Osmanlıların 16. asırda sağlam bir bilgi toplama şebekesine sahip olduğuna dair kanıtlara ulaştığını ifade etmiştir.⁴³ A. C Hess ise aynı yüzyılda İspanya'daki Berberilerin Osmanlılara casusluk hizmetinde bulduklarına dikkat çekmiştir.⁴⁴

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı istihbaratının genel karakteristiği tam anlamıyla IV. Murad devrinde (1623-1640) ortaya çıkıyordu. Osmanlı kroniklerinde

38 Sandor Takats, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 167-189.

39 *BOA, A.DVN.MHM.d.*, 5, s. 42, *hüküm*: 100; 18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565; s. 647, *hüküm*:1814; 19 Zilkâde 973/7 Haziran 1566; s. 669, *hüküm*: 1878; 25 Zilkâde 973/13 Haziran 1566; Evliyâ Çelebi, *age*, 6. Kitap, s. 111; Lütfi Paşa, *age*, s. 260, 312; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982, s. 69, 103.

40 *BOA, A.DVN.MHM.d.*, 7, s. 231, *hüküm*: 639; 1 Receb 975/1 Ocak 1568; 12, s. 29, *hüküm*: 50; 17 Zilkade 977/23 Nisan 1570.

41 *BOA, A. DVNSMHM d...*63, s. 30, *hüküm*: 49, 25 Muharrem 996/ 26 Aralık 1587; 63, s. 44, *hüküm*: 65, 22 Safer 996/ 22 Ocak 1588; Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999, s. 116; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s. 266, 283, 323, 325; Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, C II, Haz. Şeyki Nezihî Aykut, TTK Yay., Ankara 2004, s. 333, 506-507; *Târîh-i Na'imâ*, C IV, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007, s. 1923; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara 2003, s. 7-9, 17-18, 27-28.

42 Bu yüzyılda yürütülen istihbarat çalışmaları için bkz. Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj Vê Rüşvet Ağları*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017.

43 Gábor Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry", *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge 2007, p. 79-82, 90 vd.

44 Andrew C Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Vol. 74, No: 1, October 1968, p. 5-6.

nakledilen bilgilere bakılırsa IV. Murad casusların peşinden yürüme gibi bir alışkanlık edinmişti. Özellikle Revan⁴⁵ ve Girit seferleri (1645)⁴⁶ sırasında casusların etkinliğine tüm canlılığıyla tanıklık edebilmek mümkündür. Neredeyse 17. asrın ikinci yarısını kapsayan IV. Mehmed zamanında da (1648-1687) durum pek farklı değildir. Macarların baş kalesi olan Uyvar'ın fethinden (1663) Zenta Savaşı'nın (1697) sonuna kadar geçen zaman zarfında Osmanlı idaresi casuslar kanalıyla Venedik ve Avusturya'yı adeta göz hapsine almıştı.⁴⁷

18. asırda Osmanlı siyaseti için benimsenen çok yönlüleşme istihbarat çalışmalarına da yansımış, hemen her türlü kaynaktan istifade etmek ve her bilgiyi dikkatli şekilde analiz etmek bir zorunluluğa dönüşmüştür. Bu duruma asrın başlarındaki Venedik Seferi (1715) sırasında tanıklık etmek mümkündür.⁴⁸ Bu asırda Rusya'nın Osmanlı siyasî tarihinin hemen tamamında yer alması şeklinde beliren gelişme, Osmanlı istihbaratı için de geçerliliğini korumuştur. Nitekim her geçen gün artan Rus tehdidini kontrol altında tutma çabası Osmanlı istihbaratının gündemini en fazla meşgul eden mesele olmuştur.⁴⁹ Bu gelişmeyi 1711 Prut Savaşı'ndan itibaren takip edebilmek mümkündür.⁵⁰ Çoğu kez müttefik olarak Osmanlılar üzerine saldırdıklarından dolayı Rusya ile birlikte Avusturya da o asırda Osmanlı casuslarının bilgi toplama faaliyetlerinin yoğunlaştığı ülkelerden birisi haline gelmişti.⁵¹ Asrın ortalarından itibaren imparatorluğun doğu hududundaki paşaların, casusları vasıtasıyla İran ve Gürcistan'ın durumunu daha dikkatli surette takip ettikleri görülmektedir.⁵²

45 Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'* (IV.Murâd'ın Revan Seferi), Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay, İstanbul 2006, s. 18-19.

46 *Târîh-i Na'imâ*, C II, s. 852; C III, s. 1074, 1078, 1080.

47 *BOA, İE.AS, 36/3302*; 24 Zilhicce 1108/14 Temmuz 1697; *İsâ-zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s. 73; Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, C I, Sadeleşiren ve Yay., İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962, s. 202, 333.

48 Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *age.*, C II, s. 346-347.

49 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Żübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara 1995, s. 757-758.

50 *Tarih-i Raşid*, C III, 2. baskı, İstanbul 1282, s. 336-339; Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *age.*, C II, s. 264-266.

51 *BOA, C.HR, 121/6040*; 7 Rebiyülâhır 1152/14 Temmuz 1739; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Târîhi*, (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte) Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 361-362; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, C IV/I, TTK Yay., Ankara 1988, s. 268, 271-272.

52 *BOA, Hatt-ı Hümayûn, 4/132*; 29 Zilhicce 1160/1 Ocak 1748; *5/179*; 17 Muharrem 1162/ 7 Ocak 1749; *6/205*; 29 Zilhicce 1162/10 Aralık 1749; İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199, s. 267.

III. Mustafa (1757-1774) zamanında, özellikle Sadrazam Koca Ragıp Paşa gibi yöneticiler sayesinde Osmanlı istihbaratı casuslarla Avrupa'daki siyasi cereyanları ve komşu devletlerdeki gelişmeleri takip etme vazifesini başarıyla sürdürmüştür.⁵³ 1774 Küçük Kaynarca ile neticelenen savaş devresinde ise Rumeli valisi Mehmed Paşa harbin hemen başında birbiri ardına gönderdiği casuslarla Avusturyalıların durumunu takip etmişti.⁵⁴ I. Abdülhamid devrinde (1774-1789) dört bir yana gönderilen casuslarla Osmanlı istihbarat çalışmalarını sürekli kılmaya gayretinin son raddesine ulaştığı görülmektedir.⁵⁵ Özellikle Avusturya ve Rusya ile girişilecek harbin (1787-1792) izleri belirginleştikçe Bosna, Belgrat ve Hotin gibi düşman topraklarına civar Osmanlı birimlerinin idarecileri İstanbul'dan alınan emirlere uygun olarak görevlendirdikleri tecrübeli ve dil bilir casuslar vasıtasıyla düşmanların hazırlıklarını takip etmişlerdi.⁵⁶

III. Selim devrinde Osmanlı istihbaratı her ne kadar yönünü daha önemli gelişmelerin yaşandığı Avrupa kıtasına çevirmişse de imparatorluğun doğu sınırlarını ilgilendirir hadiseler de olabildiğince takip edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Arabistan'da ortaya çıkan Vehhabi hareketi, Kürt aşiretlerinin durumu, Azerbaycan'daki hanlık ve İran'daki Şahlık mücadeleleri ile nihayet bölgedeki Rus hareketliliği, I. Abdülhamid devrinde olduğu gibi sınır idarecilerinin kullandıkları casusların yanında diğer bilgi ve haber kaynakları vasıtasıyla takip edilmiştir.⁵⁷ Aynı şekilde Mısır'ı kurtarmak için Fransızlar üzerine açılan sefer sırasında (1799-1801) düşmanın faaliyetlerinden casuslar kanalıyla haberdar olunmuştur.⁵⁸ II. Mahmud devrinde ise Osmanlı casuslarının harp sahalarında, diplomatik alanda ve nihayet ülke içerisinde oldukça yoğun bir bilgi toplama faaliyeti yürüttüklerine devrin kaynakları tanıklık etmektedir.⁵⁹

53 Mustafa Kesbi, *İbretnüme-yi Devlet*, Haz. Ahmet Öğreten, TTK Yay., Ankara 2002, s. 47-49.

54 *TSMA.d.*, 4355/2; 17 Ramazan 1182/25 Ocak 1769.

55 *BOA, C.AŞ, 999/43692*; 29 Şevval 1190/11 Aralık 1776; *BOA, Hatt-ı Hümayûn, 17/746-C*; 3 Cemaziyülevvel 1191/9 Haziran 1777; *26/1278*; 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785.

56 *BOA, Hatt-ı Hümayûn, 812/37245*; 24 Muharrem 1191/4 Mart 1777; *11/436-G*; 17 Şevval 1197/15 Eylül 1783; *10/341*; 8 Zilhicce 1197/ 4 Kasım 1783; *10/337*; 12 Muharrem 1198/7 Aralık 1783; *12/442-N*; 29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784; *28/1329*; 13 Şevval 1198/30 Ağustos 1784.

57 Bu yöndeki istihbarat çalışmaları için bkz. Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı (I. Abdülhamid ve III. Selim Dönemleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

58 Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi, 1798-1802)*, Haz. M.İlkin Erkutun, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 203-211.

59 Bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinin en önemli askerî gelişmelerinden olan Kırım Savaşı öncesinde, 1851 senesinde Erzurum'dan hudut başlarına casuslar gönderilmiş,⁶⁰ ayrıca savaş sırasında (1853-1856) Rumeli, Kırım ve Batum taraflarının durumunu araştırmak için casuslar görevlendirilmiştir.⁶¹ Tanzimat devrinde Osmanlı casusları sadece askerî hareketliliğin yaşandığı hudut başlarında,⁶² Sırbistan,⁶³ Yanya ve Yenişehir⁶⁴ havalilerinde değil, önceki asırlarda olduğu gibi eşkıyalık ve isyan türünden düzeni bozucu hareketleri ortadan kaldırma çalışmalarında da görev almışlardır.⁶⁵

2- Tebdiller

Osmanlı İmparatorluğu'nda “tebdiller” ülke içerisinde kıyafetlerini değiştirip hüviyetlerini gizleyerek çıktıkları inceleme ve araştırma seyahatleri neticesinde yaptıkları gözlem ve tahkikatları bir rapor şeklinde merkeze takdim eden istihbarat elemanlarıdır. İ. H. Konyalı, Osmanlılarda yurtiçi istihbaratında çalışanlara “tebdil”, hariçte vazife görenlere “casus”⁶⁶ denildiğini savunsa da aralarında kesin bir ayrım yapma imkânı yoktur.

İlk zamanlardan itibaren ülkedeki gidişattan haberdar olmak isteyen sultan ve sadrazamların memleketin dört bir yanına tebdiller gönderdikleri kaynaklarla sabittir. İ. H. Konyalı'nın saray arşivinden kopya ettiği I. Abdülhamid zamanına ait 8 Ocak 1783 tarihli resmî bir vesikada tebdillerin nitelik ve çalışma şekilleri hakkında bir hayli bilgiyle karşılaşılmaktadır. Buna göre, Rumeli ve Anadolu'nun her üç koluna memleketin vaziyetini saptamak için ikişer tebdil gönderilmiştir.

60 BOA, A.MKT.MVL, 46/10; 6 Zilhice 1267/2 Ekim 1851.

61 BOA, İ.MMS, 9/378; 20 Rebiyülahir 1273/18 Aralık 1856; A.MKT.NZD, 223/9; 18 Ramazan 1273/12 Mayıs 1857; A.MKT.MHM, 109/82; 18 Şevval 1273/11 Haziran 1857; BOA, A.MKT.MHM, 105/60; 20 Rebiyülahir 1273/18 Aralık 1856.

62 BOA, C.HR, 106/5297; 7 Safer 1269/20 Kasım 1852.

63 BOA, A.MKTUM, 552/7; 7 Şevval 1278/7 Nisan 1862.

64 BOA, A.MKT.MHM, 276/44; 29 Rebiyülevvel 1280/13 Eylül 1863.

65 BOA, A.AMD, 83/54; 1274/1857; İ.MVL, 378/16569; 13 Muharrem 1274/3 Eylül 1857; 475/21529; 24 Rebiyülahir 1279/19 Ekim 1862; MVL, 354/32; 29 Zilhice 1273/15 Ağustos 1857; MVL, 954/49; 27 Rebiyülevvel 1279/22 Eylül 1862; C.ŞB, 73/3646; 29 Şaban 1281/27 Ocak 1865.

66 İbrahim Hakkı Konyalı, “Casusluk Teşkilatı”. Konyalı, ilk olarak 11.02.1940 tarihli *En Son Dakika Gazetesi*'nde yazdığı “Eski Türklere Casus Teşkilatı” isimli makalesini genişleterek “Osmanlılarda Casusluk Teşkilatı” ve “Rumeli Orta Koluna Çıkarılan Tebdil Kölleri Hakkında Tetkikler” isimleriyle farklı gazetelerde yayınlamıştır. Bugün, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nde mevcut olan yazıların hangi gazete ve tarihlerde yayımlandığı belli olmadığından bu şekilde gösterilmek durumunda kalmıştır.

Tebdillerin isimleri ve fizikî tarifleri, bürünecekleri kılık ile gidiş ve dönüşlerinde uğrayacakları memleketler de tek tek kaydedilmiştir. Mesela Rumeli kollarıyla gönderilenler Boşnak ve Arnavut kılığına gireceklerken, Anadolu'nun sol kolunda bulunan Trabzon istikametinde gidecekler Laz kıyafeti giyeceklerdir.⁶⁷ III. Selim devrinde ise Uzun Hasan isimli bir tebdil Pazvantoğlu'nun durumunu araştırmak üzere Sofya'ya gönderilmişti.⁶⁸

19. yüzyılda ayrılıkçı hareketlerin başlamasıyla birlikte “tebdil” gezenlerin sayısında bir artış yaşanmıştır. Mesela İsmail Ağa adındaki tebdil 1825 senesinde Rumeli tarafında istihbarat çalışmasında bulunmuş; ardından Mora, İzdin ve Çirmen gibi yerlerde gezdikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Gezdiği yerlerin asayiş ve erzak durumuna, asker miktarına, idarecilerin tavır ve hareketlerine dair yürüttüğü gizli araştırmalar neticesinde hazırladığı istihbarat raporunu imparatorluk yöneticilerine takdim etmiştir. İsmail Ağa'nın istihbarat çalışmalarını yürütürken ahaliye, idareci zümreden memnun olup olmadıklarına, memnuniyetsizliklerinin hangi sebeplerden kaynaklandığına dair sorular yönelmesi ise tebdillerin faaliyetlerini bir kamu yoklaması şeklinde sürdürdüklerine işaret etmektedir.⁶⁹

Tebdillerin başkentteki çalışmaları ise daha ziyade kahvehane, han, hamam veya dükkânlarda gezinerek hükümetin uygulamaları aleyhine vatandaşlar arasında geçen diyalogları idare ve asayişten sorumlu birimlere servis etmek olmuştur. Bunun en ilginç örneğini Câbî Ömer Efendi nakletmiştir. Onun ifadesiyle 9 Şubat 1809 tarihinde Sultan Bayezid Hatunlar Hamamı'nda bulunan kadınlar devlet işlerine dair sohbet ederken aralarına sızmış olan bir “tebdil hatun” tarafından ihbar edilince yakalanıp zindana gönderilmişlerdi.⁷⁰

3- Esirler/Diller

Osmanlılarda istihbarat edinmek amacıyla yakalanan esirlere “dil”, bu eyleme ise “dil almak” denilmiştir. İ. H. Konyalı, “ağzlarından söz ve malumat alındığı, yani dillerinden istifade edildiği için bunlara “dil” denilirdi”⁷¹ şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur. Osmanlı kronikleri ve Mühimme defterlerinde yer alan bilgilere bakılırsa “dil almak” Osmanlılarda casus kullanımının son dönemlerdeki kadar

67 Konyalı, “Casusluk Teşkilatı”.

68 BOA, Hatt-ı Hümayın, 221/12275; 8 Şevval 1212/26 Mart 1798.

69 BOA, Hatt-ı Hümayın, 1426/58402; 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

70 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selâm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, C I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003, s. 392.

71 Konyalı, “Casusluk Teşkilatı”.

yağın olmadığı fütühat devrinde istihbarî bilgiye ulaşabilmek için en sık başvurulan stratejilerden birisi olmuştur. Nitekim düşman ülkesi veya ordusuna yönelik istihbarat çalışmaları kapsamında sınır idarecilerine gönderilen emirlerle kendilerinden “*dil tutmaları*” istenilmişti.⁷² Özellikle ordu hareket halindeyken “dil tutmak”, düşman birliklerinin yer, miktar ve niteliklerini saptama açısından son derece önemliydi.⁷³

Osmanlı kroniklerinde, yakalanacak “dillerin” gelişigüzel kimseler olmaktan çok, düşman ordusuna veya idareci zümresine mensup olanlar gibi “yarar nitelik” arz etmeleri gerektiği, bu münasebetle “dil almanın” öyle herkesin yapabileceği bir iş olmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenle akıncı ve serdengeçtilerin yanında martolos ve tımarlı sipahilerden becerikli olanlar bu iş için görevlendirilmişti.⁷⁴ Rumeli’deki fetihler çağında Evrenos Gazi ve Malkoçoğlu gibi akıncı beylerle onların soyundan gelenlerin çok kez “dil alma” görevini üstlendikleri ve bunu da başarıyla yerine getirdikleri kaynaklarla⁷⁵ sabittir. “Diller”, işkence de dâhil, konuşturuluncaya kadar türlü baskılara maruz kalırlardı.⁷⁶ Son olarak, Osmanlıların “dil almak” stratejisini ilk zamanlardan itibaren hedef şaşırtmak için kasten “dil vermek” veya “dil kaptırmak” şeklinde kullandıkları da bilinmektedir.⁷⁷

4- Tatarlar/Ulaklar

Osmanlı İmparatorluğu’nda ulaşım ve haberleşme teknolojilerinden henüz yararlanılmadığı asırlarda devletin resmî veya özel haberleşmesi menzilhaneler üzerinden ulaklar kanalıyla yürütülmüştü. Dolayısıyla ulakların, imparatorluk sathında ilk faaliyet tarihleri aynı zamanda istihbarat çalışmalarının içerisinde yer aldıkları zaman dilimine de işaret etmektedir. Çünkü çoğu zaman istihbarat raporlarının, hazırlayıcıları ile sunuldukları makam arasındaki dolanımı ulaklar kanalıyla yürütülürdü. Ancak ulakların Osmanlı istihbaratı içerisindeki etkinlikleri

72 “Dil almak” için İstanbul’dan sınır idarecilerine gönderilen bazı örnek hükümler için bkz. BOA, *A.DVN.MHM.d.*, 5, s. 341, *hüküm:899*; 6 Receb 973/27 Ocak 1566; 6, s. 191, *hüküm:411*; s. 555, *hüküm:1202*; 29 Şevval 972/30 Mayıs 1565; 12, s. 259, *hüküm:532*; 25 Haziran 1571.

73 Peçevi İbrahim Efendi, *age.*, C I, s. 149.

74 Câfer İyâni, *Tevârih-i Cedid-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Haz. Mehmet Kirişçiöğlü, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 33, 42; Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s. 123, 146; Peçevi İbrahim Efendi, *age.*, C I, s. 204; Özcan, *agm.*, s. 167.

75 Mehmed Neşri, *age.*, C I, s. 267, 273-275, 327; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s. 112.

76 Takats, *age.*, s. 166.

77 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 908/39773-A; 365/20187-A; 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832; *Aşıkpaşaoğlu*, *age.*, s. 34.

sadece böyle dolaylı bir çalışmadan ibaret değildi. Kendilerinin bir istihbarat elemanı olarak değerlendirilmelerini mümkün kılacak şekilde, bizzat istihbarî bilgi toplamakla da vazifelendirilmişlerdi. Mesela, II. Mehmed zamanında, 1458 senesinde Macarların asker topladıklarına dair alınan duyumları gizlice araştırmak görevi ulaklara yüklenmişti.⁷⁸ Raşid de istihbarat toplamak amacıyla Budin'e gönderilen ulaklardan bahsetmektedir.⁷⁹ II. Bayezid devrinde de ulaklar benzer istihbarat çalışmaları içerisinde yer almışlardı.⁸⁰

Posta teşkilatının yavaş yavaş işlerlik kazanmaya başladığı devirlerde ulaklar istihbarat faaliyetleri içerisindeki etkinliklerini devam ettiriyorlardı. Mesela II. Mahmud zamanında Hasan isimli bir ulak 1828 senesinde Varna'nın durumunu tahkik etmekle görevlendirilmişti.⁸¹ Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa, İran ile Rusya arasındaki mücadelelerin seyri hakkında bilgi toplaması için iki ulağını 1813 yılında Bağdat tarafına göndermişti.⁸² 1829'da ise hem düşmanın hem de ahalinin ne vaziyette bulunduğunu araştırmak için Şumnu tarafına ulaklar çıkarılmıştı.⁸³

5- Tacirler

Tacirler, tarih boyunca ülkelerin birbirleri hakkında bilgi toplamak için kullandıkları bir sınıfı oluştururlar. Tüccar sınıfından olanların olağanüstü haller dışında komşu ülkeler içerisinde serbestçe dolaşabilmeleri bazen casuslar veya diğer kanallarla ulaşılması güç olan istihbaratın rahatlıkla sağlanmasını mümkün kıldığından Osmanlı yöneticileri de ilk zamanlardan itibaren tacirlerin aracılığına başvurmuşlardır. Üstelik onlardan istifade aşamasında hangi din veya milletten olduklarının da çok bir önemi olmamıştır. Mesela I. Murad (1362-1389) Balkanlar'daki yayılma hareketi sırasında Venedikli tacirler vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu yoklamakta, krallar ve onların siyasetleri ile muhtemel Haçlı tehlikeleri hakkında haberler almaktaydı. II. Mehmed de fetihten evvel İstanbul'a yerleşmiş Türk tüccarıyla istihbarî bir iletişim içerisinde olmuştu.⁸⁴ I. Süleyman, Balkanların durumundan haberdar olmak amacıyla tacirlerden veya tacir

78 Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C III, s. 35.

79 *Tarih-i Raşid*, C I, s. 97.

80 Hoca Sadettin Efendi, *age.*, C III, s. 317-318; C IV, s. 25-26.

81 *BOA, Hatt-ı Hümayûn*, 1085/44182; 2 Rebiyülevvel 1244/12 Eylül 1828.

82 *BOA, Hatt-ı Hümayûn*, 722/34392-B; 25 Muharrem 1228/28 Ocak 1813.

83 *BOA, Hatt-ı Hümayûn*, 1022/42687-F; 1 Safer 1245/2 Ağustos 1829.

84 İltar, *agm.*, s. 234.

görünümlü casuslardan faydalanmıştı.⁸⁵ II. Mahmud zamanında tüccar sınıfının Osmanlı istihbaratı içerisindeki etkinliği ise alabildiğine fazlaydı.⁸⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere bazen de casuslar hedef bölgeye tüccar kılığında gönderilirdi. Mesela 1859 senesinde Murtaza isimli bir Osmanlı casusu görünürde at ve don yağı satın almak, gerçekte ise mevcut durumu araştırmak üzere Sırbistan'a gönderilmişti.⁸⁷ Tacirler ve istihbarat bahsini kapatmadan şunu da belirtmek gerekir ki onlar tarih boyunca iki taraftan da ücret alan, dolayısıyla iki tarafı çalışan istihbarat elemanları olmuşlardır.⁸⁸

6- Tercümanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların (dragoman) büyük önemi vardı. Diğer devletlerle yabancı dil bilen memurlar aracılığıyla münasebet kurma zorunluluğu tercümanlık müessesesini gerekli kılmıştı. 14. yüzyıl sonlarında mevcut olduğu tahmin edilen, 16. asırdan itibaren büyük bir gelişme gösteren tercümanlık kurumu; divan tercümanlığı, yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanları, eyalet tercümanları ile 18. asır sonlarında kurulan askerî ve eğitim müesseselerinde kullanılan tercümanlar olmak üzere dört kısımda tetkik edilmiştir.⁸⁹

Tercümanlar, dış ilişkilerin ve diplomatik sürecin devamlılığında önemli bir yer işgal ediyorlardı. Ancak tacirler örneğinde görüldüğü üzere tercümanlar da güvenilmeyen ve iki tarafı çalışan istihbarat elemanı gibi gözükyüyorlardı.⁹⁰ Mesela, orduyla birlikte götürülen Polonyalı Georges Kolschitzky adlı Babiâli tercümanının karşı tarafa casusluk yapması Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın uğradığı Viyana bozgununun (1683) sebeplerinden birisi olarak görülmüştür.⁹¹ 1715 Venedik seferi başarıya ulaştıktan sonra İstanbul'daki Venedik balyosunun tercümanı karşı casusluk gerekçesiyle idam edilmiştir.⁹² İlk Osmanlı daimî elçisi olan Paris büyükelçisi Morali Seyyid Ali Efendi'nin baş tercümanı Codrika'nın

85 BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 646 , hüküm: 1457, 22 Zilkade 967/ 14 Ağustos 1560.

86 Bkz. Yüksel, *age.*, s. 148-151.

87 BOA, A. MKT. UM, 355/7, 11 Zilkade 1275/12 Haziran 1859.

88 Takats, *age.*, s. 168-169.

89 Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *MEB.İA.*, C XII/I, Eskişehir 1997, s. 176-181.

90 Alexander H. de Groot, *The Netherlands and Turkey: Four hundred years of political, economical, social and cultural Relations (Selected Essays)*, Printed by Artpres, İstanbul 2007, p. 73.

91 Taha Toros, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul Yay., İstanbul 1983, s. 15-16.

92 *Tarih-i Raşid*, C IV, s. 125-126, 179.

Fransız hükümetine çalışan bir casus olduğu tespit edilmişti.⁹³ Tercümanların casusluk konusundaki kabarık sicillerine ilişkin daha nice örnek hadise vardır.⁹⁴ Böylesi bir olumsuz tablonun varlığına rağmen Osmanlı yönetimi çoğu diplomatik meselede tercümanlardan beklediği faydayı bir dereceye kadar sağlamıştır. Bu duruma özellikle Viyana Kongresi (1815),⁹⁵ Mora ihtilali (1821),⁹⁶ Mehmed Ali Paşa veya Mısır krizi⁹⁷ gibi askerî-siyasî meseleler sırasında tanıklık edebilmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu ile batı arasındaki temasların artması 19. asrın başında acilen daha çok ve daha iyi tercüman ihtiyacını doğurmuştu. Bu şiddetli ihtiyaç tercüman olarak kullanılan Rumların Osmanlı Hükümeti'ne ihanet ettiklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte eş zamanlı bir krizin doğmasına neden olmuştu.⁹⁸ Avrupa dilleri öğrenmenin Müslüman Türkler arasında sistematik bir şekilde teşvik edilmesi bu sürecin bir sonucudur.⁹⁹ 1821 senesinde Müslüman gençlere Avrupa dillerini öğretmek için Babıâli'de açılan Tercüme Odası ise o yöndeki gelişmelerin son halkası olmuştur.¹⁰⁰

7- Eflak-Boğdan Voyvodaları

Önceleri yerli boylardan, Karlofça sonrası süreçte oluşan hassasiyet üzerine İstanbul'daki Fenerli Rum beylerinden atanan Eflak-Boğdan voyvodalarının başlangıçtan itibaren sürdürdükleri en önemli vazifelerden birisi Avrupalı devletlerin hareketleri hakkında bilgi toplamak olmuştur.¹⁰¹ Buna ilişkin olarak kaynaklarda bir hayli bilgi ve örnek bulabilmek mümkündür.¹⁰² Voyvodaların;

93 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968, s. 34-35.

94 Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, C. I, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 37; Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şâni-Zâde Târîhi*, C I, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 593-595; Orhonlu, *agm.*, s. 178.

95 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 1272/49274; 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

96 *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, C I, Haz. Ahmet Hezarfen, YKY, İstanbul 1999, s. 20-22.

97 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 378/20500; 29 Zilhicce 1249/ 9 Mayıs 1834.

98 Aurel Decei, "Fenerliler", *MEB.İA.*, C IV, Eskişehir 1997, s. 549.

99 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne vd., İstanbul 1998, s. 233.

100 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 71-74.

101 Viorel Panaite, "Haraçgözarların Statüleri, XV ve XVII. Yüzyıllarda Eflak, Boğdan ve Transilvanyalılar Üzerine Bir Çalışma", *Osmanlı*, C I, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s. 376-377.

102 Erken dönem örnekleri için bkz. BOA, A. DVNSMHH d., 14/1, s. 434, hüküm: 616, 22 Cemaziyülevvel 978/22 Ekim 1570; 21, s. 178, hüküm: 429, 14 Zilkade 980/18 Mart 1573; 64, s. 155, hüküm: 401, 26 Zilkade 996/ 17 Ekim 1588.

Viyana, Varşova, Kiev ve Petersburg gibi Osmanlıları daha yakından ilgilendiren kentlerde Avrupa'daki siyasî gelişmelere dair edindikleri bilgileri kendilerine aktaran bir veya daha fazla sayıda *havadis-nüvisleri* bulunuyordu. Havadis-nüvislerin mevcut olmadığı veyahut geç ya da yetersiz kaldıkları zamanlarda casuslar tedarik ederlerdi.¹⁰³ Mesela 1782 yılında Eflak voyvodası önce Viyana'ya gönderdiği Fransız asıllı bir casustan,¹⁰⁴ bir ay sonra da Viyana'da ikamet eden Fransız ile diğer bir casusunun varlığından bahsediyordu.¹⁰⁵

Rakip veya düşman tarafın askerî hazırlıklarını haber alıp İstanbul'a bildiren voyvodalar daima merkezi idare tarafından takdir edilmişlerdi.¹⁰⁶ I. Abdülhamid'e ait olan şu ifadeler imparatorluk idaresinin voyvodalara nasıl bir istihbarî misyon yüklediğine ve kendilerinden ne gibi faydalar beklediğine dair bazı ipuçları sunmaktadır: “Voyvodalar; imparatorluğun ışığı, yol göstericisi ve aynı zamanda da sadakatin sembolüdürler. Beş sene kadar sürdürülen divan tercümanlığı sırasında gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse düşmanlarının her ahvaline vâkıf olduklarından Babıâli'ye Avrupa arenasında rehberlik edecek donanımına sahiptirler.”¹⁰⁷

İmparatorluk merkezinden bir hayli uzakta böylesi gizli faaliyetleri organize ederek toplanan bilgileri İstanbul'a ulaştırmak için voyvodalar oldukça dikkatli davranıyorlardı. Hazırladıkları istihbarat raporlarını tedbir amaçlı olarak doğrudan Babıâli'ye değil, İstanbul'daki yakınlarına gönderiyorlar, muhataplarından, yazılanları bizzat gidip imparatorluk yöneticilerine aktarmalarını istiyorlardı. Eflak voyvodasının kardeşi böyle bir aktarım için 1801 senesinde Babıâli'yi ziyaret etmişti.¹⁰⁸ Bahsedilen sistemin sağlıklı surette işlediği ve sadakat yolundan herhangi bir sapmanın yaşanmadığı zamanlarda voyvodalar Osmanlı İmparatorluk idaresinin Avrupa'daki gözü ve kulağı gibi faaliyet sürdürmüşlerdi. Bu sayede Babıâli'nin Batı'daki gelişmeleri sağlıklı bir surette takip edebilmesi mümkün oluyordu. Hatta imparatorluğun takip edeceği dış siyasa dair Babıâli'de yapılacak müzakerelerden evvel voyvodaların gönderdikleri raporlar katılımcılarca

103 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 1291/50130; 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816; 226/12565; 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.

104 BOA, *C.MTÇ*, 18/877; 24 Muharrem 1197/30 Aralık 1782.

105 BOA, *C.MTÇ*, 16/800; 23 Safer 1197/28 Ocak 1783.

106 BOA, *A. DVNSMHHM* d... 12, s. 229, *hüküm*: 1128, 25 Zilkade 979/9 Nisan 1572.

107 BOA, *C.HR*, 20/996; 15 Rebiyülâhır 1196/30 Mart 1782.

108 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 249/14112; 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.

okunmaktaydı.¹⁰⁹ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın neden olduğu kısa kesinti devresi dışarıda tutulacak olursa,¹¹⁰ 1821 senesinde patlak veren ve kendilerinin de ilintili oldukları Mora isyanına kadar, voyvodaların Osmanlı istihbaratı içerisindeki etkinlikleri devam etmiştir.¹¹¹

8- Osmanlı Elçi ve Maslahatgüzarları

Osmanlılar, kuruluş devrinden itibaren yabancı devletlerle birtakım siyasî ve ticarî ilişkiler içerisinde bulunmuştu. Bu ilişkiler, önceleri çavuş, sonraları ise fevkâlade büyükelçi ve ortaelçi unvanıyla yabancı devletlere gönderilen *ad hoc* elçiler aracılığıyla yürütülmüştü. Onlar, dost veya düşman ülkelerin durumları hakkında sefaretnamelerinde verdikleri bilgilerle veyahut bizzat yürüttükleri faaliyetlerle Osmanlı istihbaratına katkı sağlamışlardır. Sultan ve bürokratlarına Avrupa hakkında kesin ve birinci elden sağlanan bilgileri içeren¹¹² sefaretnameleri başlı başına birer istihbarat raporu olarak değerlendiren yaklaşımlarla karşılaşmak mümkünse de, çoğu zaman yazarlarının açık gözlemlerine dayanmalarının, aynı şekilde muhataplarına sunulduktan sonra çoğaltılarak İstanbul'da elden ele dolaşabilecek kadar bir gizlilik arz etmemelerinin istihbaratın özüne aykırı olduğunu belirtmek gerekiyor. Zaten elçilerin, devlet sırrı saydıkları siyasî faaliyetlerinden sefaretnamelerinde hemen hiç bahsetmedikleri, bunun yerine daha ziyade teşrifat meselelerine ehemmiyet verdikleri sahanın uzmanlarınınca saptanmıştır.¹¹³

Temmuz 1664'te imzalanan Vasvar Antlaşması'nın ardından Osmanlı ve Avusturya arasındaki dostluk münasebetlerini yeniden kurmak amacıyla IV. Mehmed'in Viyana elçiliğine atadığına (1665) ve yanında Evliya Çelebi'nin de bulunduğu dikkat çekilen Kara Mehmed Ağa'nın sefaretnamesi, aynı türden vesikaların ilki olarak kabul edilmektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın

109 Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994, s. 90.

110 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, (Son üç yüz yıl-Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak, (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995, s. 102.

111 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 952/40876; 2 Zilhicce 1227/7 Aralık 1812; 1285/49829; 3 Rebiyülâhır 1229/25 Mart 1814; 1291/50130; 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816; 226/12565; 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.

112 Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Ağâh Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, V, Ankara 1994, s. 393, 398.

113 Kuran, *age.*, s. 9; Yalçınkaya, *agm.*, s. 399.

1683 Viyana kuşatmasından evvel şehrin kale ve istihkâmları hakkında Mehmed Ağa'nın sefaretnamesinde yer alan bilgilerden yararlanılmış olması¹¹⁴ geçici elçilerin istihbarî etkinliklerine ilişkin ilk bilgilerden olması münasebetiyle ayrıca önemlidir.

1720-1721'de, henüz bir çocuk olan Kral XV. Louis'in Paris'teki sarayına büyükelçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye ise klasik elçilik görevlerine ilave olarak, “*Osmanlı ülkesinde uygulama inkamı olanları rapor etmek üzere, medeniyet ve eğitim araçlarını adam akıllı incelemek*” talimatı verilmişti. Diplomatik usulleri bilmesi, Hristiyan hile ve entrikalarına vâkıf, işini bilir ve dikkatli bir şahıs olması¹¹⁵ gibi kendisinin Fransa elçiliği için tercih edilmesini sağlayan kıstaslar ayrıca istihbarat açısından da önem arz eden bir husus olarak kabul edilmelidir.¹¹⁶ III. Mustafa'nın Osmanlı tahtına geçişini (1757) bildirmek amacıyla Viyana'ya gönderilen Ahmed Resmî Efendi de Avusturya İmparatorluğu'nun dâhilî ve malî idaresinin yanında, o sıralar yaşanan Avusturya-Prusya savaşı hakkında topladığı bilgileri sefaretnamesine derç etmiştir.¹¹⁷

Görüldüğü üzere, elçilerin bilgi toplama faaliyetleri daha çok açık gözlemlere dayanmaktadır. Ancak aralarında birer istihbarat elemanı gibi çalışanlar da olmuştur. Onların başında 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşları sonunda imzalanan Belgrat antlaşmasını müteakiben Rusya'ya gönderilen (1740) elçi Mehmed Emnî Beyefendi'yi zikretmek gerekiyor. Kendisi Petersburg'dan ayrılana kadar sürdürdüğü istihbarat toplama çalışmaları sayesinde İsveçlilerin Rus sınırlarına doğru sürdürdükleri ilerleme hareketi hakkında edindiği tüm bilgileri İstanbul'daki yöneticilerle paylaşmıştı.¹¹⁸ 1791-1792 yıllarında Avusturya'ya gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi de benzer istihbarat çalışmaları yürütmüştü. Zaten kendisinden “*Avusturya'nın bütün müesseselerini görüp tetkik etmesi ve tetkiklerinden Sultan'ı haberdar etmesi*”¹¹⁹ istenmişti.

III. Selim zamanında daimî elçiliklerin açılmasıyla birlikte Osmanlı istihbaratı Avrupa'da daimî bir bilgi kanalına sahip olmuş oluyordu. Ancak ilk daimî elçilerin

114 Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seafirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968, s. 47-48.

115 Lewis, *age.*, s. 128-129.

116 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktaş, Kitapyayınevi, İstanbul 2007, s. 18.

117 Unat, *age.*, s. 65-67, 103-104.

118 *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâret-nâmesi*, Haz. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara 1989, s. 69-70.

119 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid, 1789-1807*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 31.

çoğu Batı dilleri ile koşullarını bilmediğinden Rum tercümanların yardımına daima muhtaçtılar. Onların büyük bir kısmı ise rakip devletler hesabına casusluk yapmayı bir alışkanlık haline getirmişlerdi. En gizli sırların bu şekilde yabancı devletlere sızdırılması Osmanlı elçilerini siyasi faaliyetlerde teşebbüs imkânından yoksun bırakmıştı.¹²⁰ Bu olumsuz tabloya rağmen daimî elçiler imparatorluk merkezinin kendileri üzerinden güvenilir bilgi sağlama beklentilerini karşılıksız bırakmamak için canla başla çalışmışlardı. İlk daimî elçi Yusuf Agâh Efendi ve elçilikteki memurlar İngiltere ve Avrupa hakkında edinilen bilgileri İstanbul'a muntazaman gönderdiler. Başlıca bilgi kaynakları, İngiltere basımında çıkan haberlerin yanı sıra İngiliz ileri gelenleri ve Londra'daki diğer diplomatlarla yapılan görüşmelerdi.¹²¹ Viyana büyükelçisi İbrahim Afif Efendi'nin oradaki ilk faaliyeti ise Napolyon'un Avusturya ile 17 Ekim 1797'de imzaladığı Campo-Formio Barış Antlaşması'nı Babiâli'ye bildirmek¹²² gibi istihbarat adına önemli bir çalışma gerçekleştirmek olmuştu. Halet Efendi, Fransa'da görüp işittiklerini İstanbul'a bildirmenin memuriyetinin bir gereği olduğunu idrak etmiş ve Paris'teki elçiliği süresince (1803-1806) meslektaşlarının aksine usta bir istihbarat elemanı şeklinde faaliyet göstermiştir.¹²³

Halet Efendi'nin halefi Muhib Efendi'nin sır kâtibi Galib Efendi'yi maslahatgüzarlıkla Paris'te bırakıp İstanbul'a dönmesiyle (1811)¹²⁴ ilk daimî elçilerin Osmanlı istihbaratındaki etkinliklerinin ilk dönemi bitmiş oluyordu. Diplomatik temsilin Londra, Viyana ve Berlin'de yaklaşık 20, Paris'te ise 10 yıl maslahatgüzarlarla yürütüldüğü dönem, 1821'de II. Mahmud'un bütün elçilikleri kapatma kararı almasıyla sona erdi. Çünkü o yıl başlayan Yunan ayaklanması sırasında Rumların Babiâli'ye yanlış haberler gönderdikleri ortaya çıkıyor ve II. Mahmud da Rum maslahatgüzarların hepsini birden azlediyordu. Böylece elçiliklerin yeniden açılacağı 1834 senesine kadar Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde *ad hoc* diplomasiye geri dönmüş oluyordu.¹²⁵

Gerekli altyapının tamamlanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu 1832 senesinden itibaren Viyana'da yeniden maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmeye

120 Kuran, *age.*, s. 64.

121 Unat, *age.*, s. 173.

122 İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri*, TTK, Ankara 1999, s. 156.

123 Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İ.Ü. Yay., 1940, s. 36, 54-57.

124 Kuran, *age.*, s. 62.

125 Unat, *age.*, s. 184; Kuran, *age.*, s. 7, 49-49, 64.

başlandı. 1834 senesinde de Mustafa Reşid Paşa'nın ilk elçilik görevi için Paris'e gönderilmesiyle Osmanlı diplomasisi ve aynı zamanda istihbaratı için yeni süreç başlamış oluyordu. Bu yenileşme ve gelişim hareketi yeni tip elçilerin istihbarat raporlarına da hemen yansımıştı. Nitekim ikinci dönem daimî elçiler Tanzimat Dönemi boyunca sadece topladıkları bilgileri İstanbul'a aktaran bir diplomasi ve istihbarat elemanı olmanın ötesinde daha önemli bir vazife yürütmüşlerdi. Eflak voyvodaları gibi çoğu zaman raporlarına, sağladıkları istihbarat veya haberlerle ilgili şahsî düşüncelerini, analiz ve ikazlarını da iliştiirmişlerdi. Böylece Osmanlı diplomatlarının dış politikayı tayin etmedeki rol ve etkileri artık oldukça belirginleşmiş oluyordu. Londra elçisi Nuri Efendi'nin Reisülküttap'a Yunanistan'daki gelişmelere ilişkin gönderdiği 1835 tarihli şifreli bir raporda, bahsolunan etki kendisini fazlasıyla hissettiriyordu.¹²⁶

9- Yabancı Diplomatlar

Osmanlı yöneticileri ile yabancı diplomatlar arasındaki istihbarat alışverişinin mazisi yabancı elçi ve maslahatgüzarların İstanbul'da faaliyet göstermeye başladıkları 15. yüzyıl ortalarına kadar gider. Fransız ihtilali ve Napolyon'un askerî-siyasî faaliyetlerinin Avrupa güçler dengesinde meydana getirdiği farklılaşma neticesinde uluslararası ilişkilerin gündelik değişimlere açık bir vaziyet aldığı 18. yüzyılın sonlarında ise söz konusu alışverişte büyük bir artış yaşanmıştır. Çünkü bahsolunan değişimleri yakalayarak ona göre bir dış siyasa belirleyebilmek ancak bir öngörüye sahip olabilmekten geçiyordu. Bu öngörüü edinebilmek ise elbette sürekli ve sağlıklı bir istihbarat ağına sahip olmayı gerektiriyordu. Oysa Osmanlıların ne Avrupa kentlerinde doğrudan imparatorluk merkezine bağlı ve sürekli olarak faaliyet sürdüren casusları vardı ne de Fenerli Rumlardan seçilen Eflak-Boğdan voyvodaları ile tercümanların insafına bırakılan ve her zaman kuşku uyandıran istihbarat çalışmaları Babiâli'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikteydi. Bu durum Osmanlı idarecilerini İstanbul'daki yabancı diplomatların bilgilerine daha sık başvurmak zorunda bırakmıştı.

Osmanlı istihbaratının yabancı diplomatlarla yakınlaşması çoğu zaman kendiliğinden geliyordu. Zira Osmanlı ülkesindeki yabancı elçi, maslahatgüzar veya konsoloslar kendi devlet ve müttefiklerinin lehine olacak her türlü bilgiyi Babiâli'ye sunmaktan geri durmamışlardı. Ancak Osmanlı ricali, yabancı kaynaklı istihbaratın her zaman mutlak doğruyu yansıtmadığının farkındaydı. Kendi aralarında gerçekleşen yazışmalarda onlardan sağlanan bilginin daima

126 BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 738/34977-A; 25 Cemaziyelâhir 1251/18 Ekim 1835.

doğrulanma lüzumunun bulunduğu bahsediliyor olması, Osmanlı bürokratlarının takındığı ihtiyatî tavrı ortaya koymaktadır.¹²⁷

Anlaşıldığı kadarıyla, diğer politik gelişmelerin yanında Fransız ihtilalinin çok uluslu siyasî yapılar için doğurduğu endişe münasebetiyle Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları arasında kendiliğinden oluşan kader birliği istihbarat çalışmalarına da yansımıştır. Ahmed Lütfi Efendi; Yunan meselesinin ortaya çıktığı andan itibaren Avusturya'nın Osmanlılara pek çok hayırlı ihtarlarda bulunduğu o devrin evrakından anlaşılabileceğini ifade ediyor. Mesela Rus Çarı I. Aleksandr'ın (1777-1825) ölümünden sonra yerine geçen I. Nikola'nın (1825-1855) mizacı ve takip edeceği politikaya ilişkin olarak Avusturya başvekili Prens Metternich'in İstanbul'daki Avusturya elçiliğine gönderdiği tebligatı Türkçe bilen elçileri bizzat Babıâli'ye giderek Osmanlı yöneticilerine takdim ediyordu.¹²⁸ Avusturya ve diplomatlarının Osmanlı istihbaratını besleme çabaları sonraki yıllarda da devam etmişti.¹²⁹

Tanzimat Devri'nin hemen başında ve bütün dönem boyunca görüleceği üzere, yabancı elçiler Osmanlı istihbaratı içerisinde belirli bir etkinliğe sahip olmuşlardı. Mesela 1838 senesinde İngiliz elçisi, Mehmed Ali Paşa'nın Bağdat'a bir saldırı hareketinde bulunmanın hazırlıklarıyla uğraştığını oradaki konsoloslarının tahkik etmiş olduğunu Babıâli'ye haber veriyorken, Fransız elçi de Mısırlıların Halep ve Antep taraflarında askerî istihkâmlar inşa etmekle meşgul oldukları bilgisini imparatorluk yöneticileriyle paylaşıyordu.¹³⁰

10- Diğer Bilgi Kanalları

Yukarıda sıralananlar gibi bir başlık altında incelenmeye konu olacak kadar genişlikte etkinlik gösterenlerin dışında Osmanlı istihbarat ağını besleyen daha başka bilgi kanalları da olmuştur. Bunlar genellikle sınırlı bir zaman diliminde yahut sahada faaliyet göstermişlerdir. Onların başında martolos ve voynuklar gelmektedir. Bu gruplar, Osmanlıların, Rumeli coğrafyasında askerî işler dâhil olmak üzere, birçok konuda faydalandığı Hristiyanlardan oluşan askerî birliklerdendir. Mesela voynuklar; casusluk, derbent ve kale muhafızlığı gibi önemli görevleri de yerine

127 Fransa örneği için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümayûn, 954/40945-M*; 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.

128 *Vak'aniyevs Ahmed Lütfi Efendi, age., C I, s. 81.*

129 *BOA, Hatt-ı Hümayûn, 896/39458*; 11 Muharrem 1241/26 Ağustos 1825; *Vak'aniyevs Ahmed Lütfi Efendi, age., C I, s. 48.*

130 *Vak'aniyevs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, C V, s. 929.*

getiriyorlardı.¹³¹ Martoloslar ise, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Balkanlarda ordu hizmetleri ve iç güvenlik işlerinde geniş ölçüde istihdam edildiler. Belirli noktaların ve sınırların güvenliğini sağlamak, düşman bölgelerine akınlar yaparak savunma sistemlerini bozmak, keşif ve haber alma faaliyetlerinde bulunmak¹³² gibi hizmetlerde istihdam olundular. Martolos birlikleri, Venedik, Macaristan ve Avusturya'ya yapılan seferlerden başka Karaman, Uzun Hasan ve Eflak'a karşı açılan seferlere de iştirak etmişlerdi. Martoloslar, her ne kadar Gayrimüslimlerden teşekkül olunmuşsa da sonraki devirlerde Müslümanlar da teşkilat içerisinde istihdam olunmuştur. Nitekim 1664-1665 yıllarında Uyvar Kalesi'nde Müslüman ve Hristiyan martolosların birlikte görev yaptıkları tespit edilmiştir.¹³³ Osmanlı istihbarat ağındaki etkinlikleri ise Balkan coğrafyasını çok iyi tanımaları ve birden fazla yabancı dil bilmeleri, yani diğer Müslüman olmayan topluluklar arasında rahatça hareket edebilmeleriyle alakalıdır.¹³⁴

Düşman veya komşu memleketlerden yahut karışıklık içerisinde bulunan bölgelerden kara veya deniz yoluyla gelen yolcular tarihin her döneminde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da istihbarat çalışmalarında istifade edilen bilgi kanallarından birisi olmuştur.¹³⁵ Onlardan başka, savaştan evvel keşif kolu şeklinde gezdirilen karakollar (*karavul*) ve kılavuzlarla, düşman birliklerinin yaklaştığını haber vermek için ordugâhta bulundurulmuş köpeklerin¹³⁶ de Osmanlılarda birer istihbarat elemanı olarak kullanılmış oldukları tarihî kayıtlarla sabittir. Deniz savaşları sırasında ise özellikle geceleri düşman hareketlerini aralıksız takip ve gelişmelerden Osmanlı donanma idaresini haberdar etmek için önceleri karakol kayıklarından,¹³⁷ sonraki devirlerdeyse hafiflikleri münasebetiyle daha hızlı

131 Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Vöynuklar*, Ankara 1989, s. 4, 11, 75 ve 96.

132 Martolosların istihbarat çalışmaları için bkz. Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942, s. 285-286; Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", *Türkler*, C XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 655-658.

133 Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 22-24.

134 Eroğlu, agm., s. 18.

135 Örnekler için bkz. *BOA, C.HR, 35/1706*; 22 Cemaziyelâhir 1130/23 Mayıs 1718; *Hatt-ı Hümayûn, 496/24368*; 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821; *1060/43577-B*; 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826; *363/20145-D*; 13 Cemaziyelâhir 1248/7 Kasım 1832; *688/33375-D*; 7 Şevval 1248/27 Şubat 1833.

136 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, C I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, 1928, s. 145.

137 Peçevi İbrahim Efendi, *age.*, C I, s. 156.

hareket edebilen filika ve firkate tipi gemilerden yararlanıldığı bilinmektedir.¹³⁸ II. Mahmud devrinde de Karadeniz ve Akdeniz’de gerek korsanları gerekse düşman hareketlerini istihbar etmek amacıyla gizlice seyrüsefer halinde bulunan gemilerin mevcut olduğu bilinmektedir.¹³⁹ Ayrıca Türklerin meşgul oldukları değişik hizmet dallarının tümü içinde, bir Avrupa diline ve Avrupa’daki koşullara az çok vâkıf olması en muhtemel olan denizcilerin¹⁴⁰ merkezî idare için önemli istihbarî aktarımlarda bulunmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Eflak-Boğdan voyvodalarından başka özellikle Rumeli’deki fetihler çağında Raguza (Dubrovnik)¹⁴¹ ve Erdel krallarından, 18. yüzyılın başlarından itibaren de Kırım hanlarından askerî istihbaratın yanında ve daha fazla olarak Avrupa devletleri arasındaki gelişmelerden haberdar olmak, yani diplomatik istihbarat edinmek amacıyla istifade olunmuştur.

Sonuç

II. Abdülhamid devrine gelinceye kadarki süreçte Osmanlıların, belli başlı elemanlarla merkezden idare edilen bir istihbarat teşkilatının bulunmayışı kuruluş yıllarından itibaren, gerekli olan bilginin sağlanması yolunda başta casuslar olmak üzere hemen her türlü kanaldan istifade edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Askerî istihbarat söz konusu olunca casuslar, tatarlar, tacirler, yolcular ve esirler gibi hemen her bilgi kanalından istifade edilmişken, diplomatik bilgi toplanılması aşamasında Avrupa dil ve siyasetine aşina olmak gerekliliğinin bir yansıması olarak yetkin casusların bulunmadığı yahut onlardan henüz tam anlamıyla istifade edilemediği durum ve zamanlarda arz ettikleri tüm sakıncalara rağmen daha ziyade Raguza, Erdel, Kırım ve Eflak-Boğdan gibi birimlerin idarecileriyle tercümanlar, geçici ve daimî elçilerle yabancı diplomatların aracılığına başvurulmuştur. Devlet düzeninin temin ve devamını arzulayan iç istihbarat çalışmalarında ise casuslar ve tebdiller tercih edilmiştir. Kısacası, istihbarat faaliyetlerinin bir teşkilat çatısı altında birleştirilememiş veya düzenli ve sürekli bilgi akışını mümkün kılacak bir sistemin geliştirilememiş olması imparatorluğu idare edenler için istihbarat sağlama

138 *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi’-Nâmesi, (Osmanlı Tarihi, 1648-1682)*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 104; Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *age.*, C I, s. 368.

139 Câbi Ömer Efendi, *age.*, C II, s. s. 768, 1053-1054.

140 Lewis, *age.*, s. 146.

141 Raguza’nın Osmanlı istihbaratındaki yeri ve önemi için bkz. Nicolas H. Biegman, “Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)”, *Bulleten*, C XXVII, S. 106, 1963, s. 237-249; Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri (1500-1600/Doğu Akdeniz’de Casuslar ve Tacirler)*, Giza Yay., İstanbul 2009, s. 19-22.

noktasında bütün bilgi kanallarını açık tutmak ve onlardan alabildiğine istifade etmek gibi bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak önceki devirlerde sıklıkla istifade edilen yolcu, tüccar, gemici, ulak ve tercüman gibi bilgi kanalları çağın şartlarının gerektirdiği teşkilatlanmanın başlayıp gelişmesiyle birlikte yerlerini casuslara bırakmak durumunda kalmışlardır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren yürütülen istihbarat çalışmalarında onların isimlerine nadiren tesadüf ediliyor olması bahsedilen gelişmenin bir neticesidir.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri**

Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d.): 3, 5, 6, 7, 10, 12, 14/1, 21, 42, 44, 52, 53, 63, 64.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.): 4355/2.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e): TSMA. e, 745/38, 745/41, 756/45,

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi: 4/132; 5/179; 6/205; 10/337; 10/341; 11/436-G; 12/442-N; 17/746-C; 26/1278; 28/1329; 221/12275; 226/12565; 234/13046; 249/14112; 348/19770-A; 363/20145-D; 365/20187-A; 378/20500; 496/24368; 688/33375-D; 722/34392-B; 738/34977-A; 812/37245; 896/39458; 908/39773-A; 952/40876; 954/40945-M; 1022/42687-F; 1060/43580; 1060/43577-B; 1085/44182; 1129/45042-H; 1133/45174; 1272/49274; 1285/49829; 1291/50130; 1426/58402.

Cevdet Hariciye (C.HR): 20/996; 35/1706; 106/5297; 121/6040; 159/7923.

Cevdet Askeriye (C.AS): 999/43692.

Cevdet Zaptiye (C.ZB): 73/3646.

Cevdet Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ): 16/800; 18/877.

İbnülemin Askeriye (İE.AS): 36/3302.

Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. MVL): 46/10.

Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. NZD): 223/9.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM): 105/60; 109/82; 276/44.

Sadaret Âmedî Kalemî Belgeleri (A. AMD): 83/54; 1274/1857.

Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT. UM): 355/7; 552/7.

Meclis-i Mahsus İradeleri (İ.MMS): 9/378.

Meclis-i Vâlâ İradeleri (İ.MVL): 378/16569; 475/21529.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL): 354/32; 954/49.

Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi, (Osmanlı Tarihi, 1648-1682), Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994.

Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tévârih-i Hulefâ*, C II, Sad. Ali Arslan, İstanbul 1979.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.

Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, C I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, 1928.

Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. H. Nihat Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Barbaros Hayreddin Paşanın Hatıraları (Gazavât-ı Hayreddin Paşa), C I, Haz. Ertuğrul Düzdâğ, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selâm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, C I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003.

Câfer İyânî, *Tevârîh-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Haz. Mehmet Kirişçioglu, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

Celâl-zâde Mustafa, *Selâm-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Şiyânâme, (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi, 1798-1802)*, Haz. M.İlkin Erkutun, Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara 1995.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, 1. Cilt 2. Kitap, İstanbul 2006; 6. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2002.

Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavât-nâme), Yay. Haz. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978.

Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman, (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.

Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Ẓâde Târîhi*, C II, Haz. Şevki Nezihî Aykut, TTK Yay., Ankara 2004.

Haydar Çelebi Ruznâmesi, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C I, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979.

İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Atık Yay., Ankara 1991.

İsâ-zâde Târîhi, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199.

Kivâmî, *Fetihnâme*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007.

Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001.

Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâret-nâmesi, Haz. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara 1989.

Mehmed Neşrî, *Kütâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, C I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1987.

Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 271-272.

Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, Haz. Ahmet Öğreten, TTK Yay., Ankara 2002.

Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-Ẓâde Târîhi*, C I, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârih*, C. I, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'* (IV.Murâd'ın Revan Seferi), Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay, İstanbul 2006.

Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, C I, Sadeleştiren ve Yay., İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962.

Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, C I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Tarih-i Na'imâ, C IV, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007.

Tarih-i Raşid, C III, 2. baskı, İstanbul 1282.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi, I, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara 2003.

Vak'anüvis Ahmed Lüftî Efendi Tarihi, C I, Haz. Ahmet Hezarfen, YKY, İstanbul 1999.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte) Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

Araştırma-İncelemeler

Ágoston, Gábor, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry", *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge 2007, pp.75-103.

Altundağ, Şinasi, "Selim I", *MEB. İA*, C X, Eskişehir 1997, s. 423-434.

Anhegger, Robert, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942, s. s. 282-320.

Beyhan, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Döneminde Hafıyye Teşkilatı ve Journaller", *Türkler*, C XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 939-950.

Biegman, Nicolas H., "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)", *Bellesten*, C XXVII, S. 106, 1963, s. 237-249.

Decei, Aurel, "Fenerliler", *MEB.İA.*, C IV, Eskişehir 1997, s. 547-550.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

- Ercan, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.
- Eroğlu, Haldun, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C XXII, S. 34, Ankara 2003, s. 11-33.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktaş, Kitapyayınevi, İstanbul 2007.
- Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- Gürkan, Emrah Safa, *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj Ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Herman, Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, 2003.
- Hess, Andrew C , "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Vol. 74, No:1, October 1968, pp. 1-25.
- İlter, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)", *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C 8, S. 2, Ankara 2002, s. 233-253.
- İnalçık, Halil, "Mehmed Hüsrev Paşa", *MEB.İA*, C V/1, Eskişehir 1997, s. 609-616.
- İrtem, Süleyman, *Kâni Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999.
- Kallek, Cengiz, "Casus", *DİA*, C VII, İstanbul 1993, s. 163-166.
- Karal, Enver Ziya, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İ.Ü. Yay., 1940.
- Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid, 1789-1807*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, "Casusluk Teşkilatı".
- Köse, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri (1500-1600/Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler)*, Giza Yay., İstanbul 2009.

Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968.

Küçükdağ, Yusuf, *Veziir-i Âzam Pîri Mehmed Paşa*, Konya 1994.

Lewis, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, İstanbul 2000.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne vd., İstanbul 1998.

Naff, Thomas, "The Ottoman Empire and the European States System", *The Expansion of International Society*, Ed. Hedley Bull ve Adam Watson, Clarendon Press, Oxford 1984, pp. 295-315.

Orhonlu, Cengiz, "Tercüman", *MEB.İA.*, C XII/I, Eskişehir 1997, s. 175-181.

Özcan, Abdülkadir, "Casus", *DİA.*, C VII, İstanbul 1993, s. 166-169.

Özdağ, Ümit, "Stratejik İstihbarat", *Avrasya Dosyası Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C 8, S. 2, Ankara 2002, s. 109-149.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu, (Son üç yüz yıl-Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Belkis Çorakçı Dişbudak, (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995.

Panaite, Viorel, "Haraçgüzarların Statüleri, XV ve XVII. Yüzyıllarda Eflak, Boğdan ve Transilvanyalılar Üzerine Bir Çalışma", *Osmanlı*, C I, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999.

Parlar, Suat, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, Mephisto Yay., İstanbul 2005.

Pehlivanlı, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", *Türkler*, C XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 653-667.

Soysal, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri*, TTK, Ankara 1999.

Şimşek, Erdal, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004..

Takats, Sandor, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992.

Timur, Taner, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?", *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran 1984, s. 414-419.

Toros, Taha, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul Yay., İstanbul 1983.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, C IV/I, TTK Yay., Ankara 1988.

Yüksel, Ahmet, “Teşkilat-ı Mahsusa’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbaratın Mali Boyutu”, *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 593-622.

Yüksel, Ahmet, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Yüksel, Ahmet, *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı (I. Abdülhamid ve III. Selim Dönemleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

